

Carles Lalueza Fox

Quan érem caníbals

UBe

omniscellula

Carles Lalueza Fox

QUAN ÉREM CANÍBALS

Lalueza i Fox, Carles, 1965-

Quan érem caníbals. – (Catalisi ; 3)

Referències bibliogràfiques

ISBN 978-84-475-3290-2

I. Títol II. Col·lecció

1. Canibalisme 2. Paleoantropologia 3. Evolució humana 4. Malalties per prions
5. Etnografia

© OMNIS CELLULA, 2008

Facultat de Biologia - Universitat de Barcelona; Av. Diagonal, 645; 08028 Barcelona;
www.omniscellula.net

© PUBLICACIONS I EDICIONS DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA, 2008

Adolf Florensa, s/n; 08028 Barcelona; tel: 934 035 442; fax: 934 035 446;
comercial.edicions@ub.edu; www.publicacions.ub.es

1a edició Omnis cellula – Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2008

Director de la col·lecció: Héctor Ruiz Martín

Edició: Neus Martínez Abadías

Il·lustració: Blanca Martí de Ahumada

Revisió lingüística: José Luis Sáez Sánchez

Disseny i maquetació: Tabita Castillo Sánchez

Impressió: Gráficas Rey, S.L.

ISBN: 978-84-475-3290-2

Dipòsit legal:

Tots els drets d'aquesta publicació

Omnis Cellula – Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona

Imprès a Espanya / Printed in Spain

Aquesta publicació ha comptat amb un ajut de la Generalitat de Catalunya.

Queda rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap tipus de mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

L'home no viu només de pa

(Mateu 4,4)

Introducció.....	11
Canibalisme fa un milió d'anys.....	17
L'estigma neandertal.....	25
Els anasazi i la mioglobina humana.....	39
Les cròniques etnogràfiques.....	47
Selecció sobre el gen de la proteïna priònica.....	59
El rai de la Medusa, l'expedició Franklin i altres desastres.....	69
El canibalisme en l'art.....	93
El caníbal interior.....	101
Agraïments.....	109

introducció

L'esgarrifós i a la vegada exquisidament educat doctor Hannibal Lecter (també conegut com a Hannibal el Caníbal) exposa una curiosa recepta gastronòmica: “una vegada va venir un del cens a fer-me una enquesta. Em vaig menjar el seu fetge acompanyat de faves i d'un bon chianti”. Afortunadament per als treballadors del cens, Lecter, interpretat magistralment per Anthony Hopkins en la pel·lícula de Jonathan Demme *El silenci dels anyells* (1991), és un personatge de ficció.

Però sí que han existit casos reals de psicòpates caníbals, com Jeffrey Dahmer, conegut com el “caníbal de Milwaukee”. Entre 1978 i 1991, Dahmer va violar, esquarterar i menjar parcialment disset víctimes, la majoria joves afroamericans als quals contactava en bars d'ambient gai de Milwaukee i que posteriorment drogava i assassinava. Quan la policia va entrar al seu pis, gairebé per atzar, un dels agents va obrir la nevera i s'hi va trobar, horroritzat, uns quants caps, així com diversos bíceps congelats, llestos per ser cuinats posteriorment. Dahmer va ser condemnat a cadena perpètua, però poc després va ser assassinat a la presó per un altre intern afroamericà. Un altre caníbal reconegut va ser Jean-Bédél Bokassa, president de la República Centreafricana entre 1966 i 1979 amb la connivència del govern francès, que estava interessat en el control dels dipòsits d'urani de Bakouma. Quan va ser derrocat, es van trobar nombroses proves del canibalisme de Bokassa, incloent-hi el cos d'un mestre d'escola que penjava d'un ganxo a la cuina del seu palau, llest per ser cuinat. Bokassa va ser jutjat per assassinat i canibalisme i condemnat a cadena perpètua; va morir el 1996. Per increïble que pugui semblar, ara sabem que Bokassa es va dedicar a servir rostits fets amb la carn dels seus enemics als dignataris estrangers que el van visitar durant els seus anys de regnat.

El canibalisme és un tema que desperta una fascinació general a la nostra civilitzada societat, una fascinació que es transforma en morbositat quan especulem amb la possibilitat que en alguna cultura del passat hagués estat algun cop no un fet excepcional, sinó un costum corrent i àmpliament acceptat. Al mateix temps, no hi ha dubte que provoca un rebuig tan unànim i estès, que es pot considerar com un autèntic tabú universal, al mateix nivell que, per exemple, l'incest. No obstant això, les raons psicològiques subjacents d'aquest rebuig gairebé instintiu, relacionades probablement amb la creació d'un cercle moral molt ampli, que no ens permet contemplar altres humans com si fossin menjar, continuen essent un motiu de debat entre els investigadors.

La paraula arawak "canibal" prové dels indis caribs (que van donar nom també al mar Carib). Quan Cristòfor Colom va arribar a les illes caribenyes el 1492, va descobrir que algunes tribus tenien per costum menjar-se els enemics que capturaven; segons les cròniques dels conqueridors, els ferotges caribs atacaven els assentaments dels pacífics indis taïnos, segrestaven les dones, es menjaven els homes i castraven els nens per engreixar-los de cara a àpats posteriors; de fet, la paraula barbacoa, tan popular actualment, era originalment la foguera on els caníbals cuinaven els taïnos capturats (sens dubte, avui li donem un altre ús). La visió de nombrosos cranis i ossos humans a les cabanyes caribs va horroritzar els expedicionaris i va servir per justificar la conversió forçada dels nadius al cristianisme, una religió on, curiosament, s'exhibeix un canibalisme simbòlic durant la missa (de tota manera, els conqueridors van exterminar també els pacífics taïnos).

A partir del segle XVI les cròniques dels viatgers europeus van descriure tribus caníbals en nombroses regions del planeta, especialment a Amèrica i el Pacífic. Però molts d'aquests testimonis estaven fortament esbiaixats pels prejudicis envers altres pobles i pel seu afany de justificar l'ocupació imperialista de nous territoris extraeuropeus. Posteriorment, l'ideal rousseauià del bon salvatge va fer que, cap a finals del segle XVIII, es tingués una percepció més favorable dels aborígens d'altres continents, i aquesta imatge idealitzada era incompatible amb la creença que el canibalisme fos una pràctica habitual en cap grup. A principis del segle XX, a partir de les troballes de restes fòssils de neandertals, el canibalisme va tornar a ser proposat com un hàbit corrent entre aquests humans del passat; no era una idea que fos gaire controvertida d'acceptar, ja que al cap i a la fi els neandertals eren considerats com a humans primitius que havien estat extingits pels nostres avantpassats. Però després d'unes

dècades el canibalisme va tornar a ser descartat per la majoria d'antropòlegs, tan en poblacions actuals com passades; en el context social posterior a la Segona Guerra Mundial, els científics desitjaven crear un paradigma igualitarista i antiracista de la diversitat humana. Així, el 1979, en un llibre desmitificador del canibalisme William Arens, de la Universitat de Nova York, afirmava que “dubto de l'existència d'aquest hàbit com una pràctica acceptada en algun temps o lloc”. Arens, immers en la tendència filosòfica relativista d'aquells anys, va adduir que cap antropòleg havia contemplat personalment un acte de canibalisme, i va restar creditat a les dotzenes de testimonis de viatgers occidentals que sí que afirmaven haver-ne vist.

Però en els darrers anys, científics de camps molt diversos, com antropòlegs, arqueòlegs, genetistes i fins i tot bioquímics, han començat a suggerir que el canibalisme va ser una conducta més estesa del que creiem entre els nostres avantpassats, tant en la nostra espècie com en altres espècies d'humans. Les noves evidències científiques estan canviant el paradigma existent sobre el canibalisme, que des de fa més de trenta anys negava sistemàticament que hi hagués fins i tot indicis a favor de la seva existència. Podríem afirmar que ara ja no es tracta de demostrar l'existència de canibalisme, sinó de plantejar-se quant estès estava i quines eren les causes d'aquesta conducta. El canvi de la marea es pot atribuir en bona part a Tim White (Universitat de Berkeley), pel seu estudi exhaustiu de les restes prehistòriques dels indis anasazi, publicat el 1992 en un llibre fundacional sobre el canibalisme i titulat *Prehistoric Cannibalism at Mancos*.

És un tema, però, especialment difícil de demostrar científicament, ja que sovint només disposem d'evidències indirectes (com restes òssies amb marques de talls i de cops), de cròniques esbiaixades (com les dels conqueridors espanyols en el seu intent de demonitzar els cultes de les civilitzacions meso-americanes), de senyals bioquímics (com les restes de mioglobina humana en un copròlit d'un presumpte caníbal prehistòric) o de possibles efectes selectius sobre alguns gens (com les altes freqüències d'una determinada variant gènica detectada en el gen de la proteïna prionica). Aquestes dificultats faran que el canibalisme sempre sigui un tema controvertit en l'estudi de l'ésser humà.

Però el canibalisme no és tan sols un hàbit recent i propi de la nostra espècie, sinó que és una conducta que es troba arrelada en les profunditats evolutives del llinatge humà. Les primeres evidències de canibalisme es remunten a les restes de l'espècie *Homo antecessor*, trobades al jaciment de la Gran Dolina

(Atapuerca) i datades de fa quasi un milió d'anys. Els ossos mostren diversos senyals de tall (és a dir, marques realitzades amb algun estri lític afilat i tallant quan el teixit estava encara fresc), que semblen correspondre a la desarticulació d'ossos per seccionament de determinats músculs. Amb l'arribada dels neandertals, les evidències es multipliquen, fins a constituir-se en un veritable estigma d'un grup d'humans proclius a acumular-ne. En els ossos del jaciment croat de Krapina (datats de fa uns 130.000 anys), hi ha nombrosos senyals als ossos de cops destinats a accedir al moll dels ossos i al cervell dels cranis, i al jaciment de Moula-Guercy (sud-est de França) es van trobar restes de sis joves neandertals amb moltes marques de talls, entre d'altres unes que corresponen a l'extracció de la llengua d'un dels individus. Alguns investigadors han suggerit que els neandertals practicaven el canibalisme de manera habitual, i que això demostraria que tenim amb ells diferències cognitives essencials que impedirien incloure'ls en la nostra idea d'humanitat.

No obstant això, no podem saber quin era el veritable significat d'aquest presumpte canibalisme prehistòric. No sabem si era un canibalisme ritual, destinat a enfortir els vincles del grup i a adquirir de forma màgica la força d'algun membre mort o fins i tot d'algun enemic particularment valent, o si es tractava d'un hàbit alimentari, en el qual els nostres avantpassats es menjaven els uns als altres simplement perquè es contemplaven com a menjar i perquè tenien gana. En aquest sentit, s'ha de dir que teixits com la medul·la òssia o el cervell són extraordinàriament energètics pel seu elevat contingut en greixos i, per tant, molt interessants des d'un punt de vista dietari, més fins i tot que els músculs, que poden ser molt magres en individus famolencs. Però hi ha encara una explicació alternativa per al canibalisme neandertal: s'ha suggerit que potser els neandertals de Krapina van quedar atrapats a la cova durant una interminable tempesta hivernal i es van veure obligats a l'extrem de menjar-se els uns als altres per sobreviure, igual que va ocórrer durant el setge de Jerusalem pels romans l'any 70, amb les tropes napoleòniques durant la dramàtica retirada de Rússia l'hivern de 1812, amb els membres perduts de l'expedició Franklin el 1845 o amb l'avió uruguaià que es va estavellar als Andes l'any 1972. Potser es tractaria, llavors, d'un canibalisme que podríem anomenar de supervivència.

En tot cas, el canibalisme no seria exclusiu d'espècies humanes passades; cada cop està més clar que també va ser practicat en temps recents per alguns humans com nosaltres. Per exemple, s'ha proposat l'existència de canibalisme en algunes cultures americanes, com en els asteques de Tenochtitlan (Mèxic),

fa uns 500 anys, o en els indis anasazi de Colorado (Estats Units), fa uns 800 anys. Les cròniques etnogràfiques descriuen actes de canibalisme en molts pobles d'Amèrica i de la Polinèsia, entre el segle XVIII i principis del segle XX. Alguns d'ells, com els descrits a Fiji, han pogut ser confirmats recentment mitjançant investigacions arqueològiques.

Totes aquestes noves evidències estan dibuixant una visió torbadora de la nostra història. El canibalisme no seria, doncs, un brutal estigma dels nostres avantpassats, sinó un hàbit que també estaria present en la nostra espècie, i seria tan freqüent que no podria ser explicat per episodis aïllats i puntuals de fam extrema. I si aquest era un hàbit comú, no podem contemplar-lo des del punt de vista de les societats actuals i considerar-lo simplement com una aberració moral, sinó que hem d'analitzar-lo en el context històric i cultural de les poblacions que el practicaven. Al llarg d'aquest llibre realitzarem un recorregut per les diferents evidències científiques i les diferents poblacions relacionades amb el canibalisme, un recorregut que abasta gairebé un milió d'anys i que ens proporcionarà sens dubte una visió nova i certament inquietant de l'ànima humana.

capítol 1

**CANIBALISME FA UN
MILIÓ D'ANYS**

El nostre gènere, *Homo*, va sorgir a Àfrica fa uns dos milions d'anys, a partir d'avantpassats més primitius classificats en altres gèneres, especialment en un anomenat *Australopithecus*. Aquests llinatges primitius d'homínids entroncarien amb la separació evolutiva del nostre parent viu més proper, el ximpanzé, fa uns sis milions d'anys. Aquells primers humans tenien un cervell d'un volum inferior als 1000 centímetres cúbics i el seu crani era molt més robust i primitiu que el nostre; la seva cara es projectava cap endavant i tenien forts relleus ossis a la nuca i per damunt de les òrbites. N'hi havia diverses formes, que s'han interpretat com a corresponents a diferents espècies: la primera que va sortir d'Àfrica sembla ser *Homo erectus* (o fins i tot el seu avantpassat immediat *Homo ergaster*), les restes del qual es troben a Indonèsia fa 1,8 milions d'anys; una mica més tard, trobem restes similar a les portes d'Europa, al jaciment de Dmanisi (Geòrgia). Aquests individus eren notablement més alts que els seus avantpassats australopitecins (algunes de les espècies dels quals encara vivien a Àfrica), que generalment mesuraven poc més d'un metre d'alçada; el noi de Nariokotome, un *Homo ergaster* de fa 1,6 milions d'anys trobat al llac Turkana (Kenya) i meravellosament ben conservat, d'adult hauria arribat a fer més d'un metre vuitanta centímetres. Bona part de l'èxit adaptatiu d'aquestes primeres espècies humanes va tenir a veure segurament amb la seva capacitat de caçar preses cada cop més grans (probablement mitjançant la col·laboració de grups d'individus), la qual cosa els va proporcionar a més a més l'energia suficient per seguir desenvolupant un cervell cada cop més gran. La cacera activa mai no hauria estat possible sense el desenvolupament cultural, especialment la invenció de la indústria lítica —la primera aparició de la qual en el registre fòssil data de fa uns 2,5 milions d'anys— i, posteriorment, sense el domini del foc. Aquests factors adaptatius expliquen que aquestes espècies poguessin sortir exitosament d'Àfrica i expandir-se per Euràsia; cal tenir en compte que cap altre homínid no ho havia aconseguit en els quatre milions d'anys anteriors.

Les restes d'europeus més antics s'han trobat a Atapuerca, a la unitat TD6 de l'estrat Aurora del jaciment de la Gran Dolina, i han estat datats en prop de 800.000 anys; amb tot, és probable que aquest primer poblament d'Europa es remunti a fa més d'un milió d'anys, com suggereixen altres jaciments de la península Ibèrica. Les restes trobades a la Gran Dolina l'any 1995 van servir per proposar una nova espècie, anomenada *Homo antecessor*, que presumiblement seria tant l'avantpassada —llunyana— d'*Homo sapiens*,

és a dir, dels humans moderns (que van sorgir fa uns 150.000 anys a Àfrica), com dels neandertals (per mitjà d'una altra espècie intermèdia, anomenada *Homo heidelbergensis*). La nova espècie no ha guanyat molts adeptes entre els paleoantropòlegs, en part perquè va ser definida amb un crani infantil i això fa que sigui impossible de conèixer amb certesa el seu desenvolupament morfològic posterior. Alguns investigadors pensen que els individus adults contemporanis de la resta infantil potser eren físicament semblants a individus posteriors (com els famosos cranis trobats a la propera Sima de los Huesos d'Atapuerca) i proposen que les restes d'*Homo antecessor* es considerin com a pertanyents a l'espècie *Homo heidelbergensis*. Segui com sigui, el que a nosaltres ens interessa, com a curiosos del canibalisme, és saber que existeix un poblament d'Europa molt més antic del que es creia fa uns anys, i que es tractaria de poblacions força heterogènies i certament primitives que, amb el pas del temps, acabarien donant lloc als neandertals.

En el nivell TD6 de la Gran Dolina, el nombre mínim d'individus, estimat a partir de les dents conservades, és d'uns 22, si bé únicament hi ha restes esquelètiques de mitja dotzena d'ells, curiosament tots infantils, juvenils i adults molt joves. Les restes van aparèixer en un estat de gran fragmentació, un detall que inicialment semblava coherent amb la seva gran antiguitat i amb la pressió exercida pels estrats sedimentaris que hi havia acumulats al damunt.

Però quan es van estudiar aquests materials, l'equip d'Atapuerca es va adonar que presentaven nombrosos senyals de tall, com si haguessin estat minuciosament esquarterats. A més a més, la representació de les restes esquelètiques és notablement esbiaixada; hi ha vèrtebres, falanges, ròtules i costelles, però els cranis i els ossos llargs hi són absents o estan molt fragmentats, com si els haguessin trencat a cops. L'explicació és molt senzilla: el cervell i el moll dels ossos (especialment dels ossos grans i llargs de les extremitats) són teixits molt rics en greixos i, per tant, energèticament molt desitjables. En el passat, obtenir aquests teixits (d'humans o de grans animals, com els herbívors) podia significar la supervivència d'un grup. En situacions d'estrès alimentari, el teixit muscular disminueix dramàticament, però el cervell continua conservant el seu contingut en greixos. És lògic, doncs, que el canibalisme del passat es basés en l'obtenció del cervell i del moll, tant com de la carn que hi ha sobre els ossos. Quan es tracta de canibalisme alimentari, no hi ha diferències entre el tractament a què se sotmeten els ossos humans i els d'animals en un mateix jaciment. Efectivament, a la Gran Dolina es troben els ossos llargs de diversos

herbívoros, com cérvols i cavalls, i una tibia de bòvid que va ser fragmentada a cops per obtenir-ne el moll. No hi ha evidències de foc tan antigues, ni a Atapuerca ni en cap altre jaciment contemporani. Fa gairebé un milió d'anys, els àpats caníbals havien de ser crus.

Les restes humanes mostren senyals d'haver estat extensament maltractades; així, arribem a la conclusió força xocant que els primers europeus dels quals disposem de restes van ser menjats pels seus congèneres. Hi ha un fragment d'os temporal del crani (etiquetat com a ATD6-16) que mostra marques d'uns dotze talls, fets per desprendre un múscul que porta el nom increïblement llarg d'esternocleidomastoïdal, que és un múscul que connecta l'estèrnum i la clavícula amb la base del crani. El descarnament previ del cap era indispensable si es volia accedir al cervell. Així, calia trencar l'arc zigomàtic (l'os que notem per sota de la pell si ens recorrem el pòmul cap endarrere amb el dit) i seccionar les insercions dels músculs mastegadors que unien la mandíbula amb el crani i, posteriorment, colpejar aquest fins a trencar-lo. La zona més fràgil del crani són les temples; però una estratègia alternativa era la de separar el cap del cos i ampliar el forat de la base del crani (anomenat en la terminologia anatòmica *foramen magnum*), allà on la medulla espinal de l'esquena connecta amb el cervell. Les dents davanteres de l'individu 16 mostren senyals de cops, que s'han interpretat com el resultat de colpejar repetidament el crani, aguantant la cara contra una roca, la qual cosa indirectament hauria malmès aquestes dents.

Les evidències de canibalisme a la Gran Dolina no acaben en el crani; hi ha diverses falanges de les mans i dels peus (com ATD6-30, 33 i 53) que mostren senyals de tall destinades a seccionar el múscul flexor (el que ens permet doblegar els dits). Una falange d'ós mostra senyals semblants, la qual cosa suggereix novament un procés de descarnament similar, que no feia distincions entre humans i altres animals. Algunes vèrtebres i una clavícula també mostren senyals de talls, destinats a accedir a la cavitat toràctica i a les vísceres, i a facilitar el desmembrament de l'individu. Potser es transportaven fins al campament les restes humanes més mengívols, com les extremitats; s'observa un patró semblant en els altres animals presents al mateix jaciment.

La dissecció d'un ximpanzé trobat mort (pres com a model per part dels investigadors d'Atapuerca, a causa de la impossibilitat ètica de fer-ho amb un humà de veritat) va posar de manifest la dificultat de tot aquest procés de descarnament, que requereix l'assistència de diversos individus i el retoc periòdic

de les eines lítiques, el tall de les quals tendeix a tornar-se rom amb força rapidesa. Els individus d'*Homo antecessor* posseïen una indústria primitiva, anomenada oldowaiana o indústria de modus 1, que estava formada bàsicament per còdols força bastos, amb uns pocs retocs en un extrem. Aquesta indústria s'havia mantingut gairebé sense modificacions des que va aparèixer a Àfrica, 1,8 milions d'anys abans d'arribar a Atapuerca. És irònic pensar que la millora posterior de la tecnologia lítica va permetre no només millorar l'eficiència de la cacera, sinó també l'eficàcia de l'esquarterament caníbal.

Hi ha altres evidències posteriors que suggereixen també l'existència de canibalisme en altres espècies d'humans primitius. Per exemple, el 1976 es va trobar a Bodo (Etiòpia) un crani que ha estat classificat com d'*Homo heidelbergensis*. El crani de Bodo és immens, massís; és la resta humana amb la cara i el nas més ample que es coneix. Els ulls estaven protegits per una enorme visera òssia per damunt de les òrbites, la qual cosa li confereix un aspecte bestial. El primitivisme de la cara contrasta amb una volta cranial sense front però relativament gràcil i arrodonida, i probablement amb més capacitat cerebral que els cranis d'*Homo erectus*, alguns dels quals són fins i tot posteriors en el temps. La tecnologia lítica descoberta al jaciment s'anomena acheuliana o de modus dos, i es caracteritza per enormes destrals adaptades per ser agafades amb la mà. Al voltant del crani de Bodo es van trobar restes de fauna que havia estat caçada per aquests humans, com hipopòtams i antílops. En realitat, les eines lítiques també es van fer servir contra els mateixos caçadors, ja que quan es va netejar el crani els investigadors van observar marques de tall en alguns punts de la cara, especialment al voltant de les òrbites i als pòmuls. Aquestes marques indiquen que l'individu va ser descarnat (és a dir, es va separar la carn de l'os) i potser també se li va arrencar el cuir cabellut. Els talls nets sobre un os només es poden fer quan el teixit està fresc; això indicaria que el descarnament es va fer en vida o, més probablement, poc després de la mort de l'individu. Novament, desconeixem el significat indirecte d'aquestes marques; es podria tractar d'un canibalisme alimentari o de rituals funeraris complexos que indicarien l'existència d'un cert tipus d'espiritualitat. Com que ens falta la resta de l'esquelet, no podem saber si tot ell va ser objecte d'un tractament similar o únicament el cap.

Els caps maltractats no són només un fenomen africà; a Àsia també trobem individus que semblen haver estat un plat de companys caníbals. Potser l'exemple més conegut és el jaciment xinès de Zhoukoudian (que literalment

significa “turó dels ossos de drac” perquè quan es trobaven ossos els camperols els atribuïen a dracs), prop de Beijing. El jaciment va ser excavat a partir de 1920 per un antropòleg jueu, Franz Weidenreich, que havia fugit de l'Alemanya nazi i que, increïblement, va acabar fugint també de la Xina per la invasió japonesa. Les restes fòssils, corresponents principalment a uns vint cranis força complets d'*Homo erectus*, van tenir un final enigmàtic. Embalats dins de capses de fusta, anaven a ser evacuats cap als Estats Units davant l'arribada imminent de l'exèrcit japonès el 1941, però el vaixell on eren transportats va ser torpedinat i enfonsat. Dels originals, únicament se'n conserven dues dents que havien estat enviades a Suècia i els nombrosos motlles de guix dels cranis ori-

El crani de Bodo (Etiòpia), datat de fa uns 600.000 anys i generalment atribuït a l'espècie Homo heidelbergensis. Presenta diverses marques de tall al voltant de l'òrbita esquerra que s'han relacionat amb el canibalisme.

ginals que Weidenreich va tenir la precaució de fer, així com petits fragments que s'han recuperat recentment entre els sediments que es van extreure de la cova. La datació dels cranis de Zhoukoudian és dubtosa, però probablement està entre 400.000 i 500.000 anys. Els individus mostren voltes cranials baixes, forts relleus ossis per sobre de les òrbites, occipitals angulosos i una capacitat craniana que de mitjana és només lleugerament superior als 1000 centímetres cúbics (cal recordar que el crani 4 de la Sima de los Huesos d'Atapuerca, que és contemporani, arriba als 1390 centímetres cúbics).

Una cosa que ja va cridar l'atenció al seu descobridor és que tots els cranis de Zhoukoudian mostren la base trencada i a gairebé tots els falta la cara; semblen haver estat fragmentats expressament per extreure'ls el cervell. És difícil de saber si la pèrdua de cares (cal recordar que els ossos facials són més delicats que els forts ossos de la volta cranial) és conseqüència dels processos naturals d'enterrament o reflecteixen, com creia Weidenreich, una activitat humana intencionada. Des d'un punt de vista estadístic, els jaciments africans d'australopitecins trobats també en coves mostren valors de cares conservades entre un 50 i un 60% dels individus, mentre que a Zhoukoudian en són menys del 10%. Sembla, doncs, que existeix un biaix notable en aquest aspecte en el jaciment xinès. Això no obstant, la pèrdua de fòssils originals dificulta la interpretació associada al canibalisme, ja que els motlles no permeten l'observació de possible petites marques de tall; a més a més, alguns investigadors han suggerit que la manca de rostres i els trencaments de la base dels cranis podria ser deguda a l'acció carronyaire de les hienes, la presència de les quals es demostra per l'abundància de les seves restes al mateix jaciment.

Un cas semblant a Zhoukoudian és el jaciment del riu Solo a Java (Indonèsia), on es van trobar onze cranis d'*Homo erectus*, més antics que els de la Xina, però també tots ells sense cara i amb la base del crani trencada. El que encara sobta més és que faltava la immensa majoria dels ossos de la resta de l'esquelet. Tradicionalment, s'ha interpretat aquest patró de conservació tan esbiaixat com indicatiu d'algun tipus de canibalisme; tot i això, alguns investigadors continuen donant suport a la idea que l'efecte és degut a l'acció dels depredadors o els carronyaires.

Si tots aquests casos són proves reals d'un canibalisme molt antic en el llinatge humà, això significa que es tractaria d'un hàbit present ja en els nostres avantpassats més remots. Si *Homo antecessor* fos tant l'avantpassat dels neandertals com dels humans moderns, llavors l'estigma del canibalis-

me es trobaria fermament establert en les nostres arrels evolutives i en el nostre propi continent. Cal pensar, però, que la vida d'aquests avantpassats era terriblement dura, com ho demostren l'absència d'individus que puguin ser considerats majors de 30 anys i les nombroses fractures i ferides que presenten; al perill dels depredadors i als rigors del clima (especialment en llocs situats tan al nord com Atapuerca i Zhoukoudian), caldria afegir-hi crisis alimentàries periòdiques, associades a les fluctuacions en el nombre de preses caçades. Potser menjar-se un altre humà era un acte normal en temps de gana, i potser si nosaltres hem arribat fins aquí és perquè en el passat algú va aconseguir sobreviure d'aquesta manera.

Bibliografia

Arsuaga, J.L., Martínez, I., Lorenzo, C., Gracia, A., Muñoz, A., Alonso, O., Gallego, J. (1999). The Human Cranial Remains from Gran Dolina Lower Pleistocene Site (Sierra de Atapuerca, Spain). *Journal of Human Evolution* 37: 431-457.

Fernández-Jalvo, Y., Díez, J.C., Cáceres, I., Rosell, J. (1999). Human Cannibalism in the Early Pleistocene of Europe (Gran Dolina, Sierra de Atapuerca, Burgos, Spain). *Journal of Human Evolution* 37: 591-622.

Fernández-Jalvo, Y., Díez, J.C., Bermúdez de Castro, J.M., Carbonell, E., Arsuaga, J.L. (1995). Evidence of Early Cannibalism. *Science* 271: 277-278.